

Υπαρξιακός, δημοκρατικός συντηρητισμός

Από τον ΠΑΝΑΓΗ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟ

Ο συντηρητικός βρετανός στοχαστής Μάικλ Όουζοτ είναι, για τον καθηγητή Παντελή Λέκκα, μια προσωπικότητα της σκέψης που μιλά καίρια στην εποχή μας. Ο συντηρητισμός του θα μπορούσε να αντιπαρατεθεί στις προσπάθειες αντιστροφής της δημοκρατικής φιλελεύθερης νεωτερικότητας, είτε αυτές γίνονται στο όνομα ενός νέου εθνικιστικού και παραδοσιακού ανταρτισμού είτε μέσα από την αντιποικιακή ιδεολογία της ακύρωσης και τον κοινοτισμό των ιδιαίτερων ταυτοτήτων που κομίζει. Ένα παραμύθι και ένα δοκίμιο ως εισαγωγή στην πολιτική της βαθιάς αμφιβολίας.

Παντελής Λέκκας, Ο Πύργος της Βαβέλ του Μάικλ Όουζοτ. Ερμηνεία ενός φιλοσοφικού διγγήματος, Τόπος, Αθήνα 2022, 179 σελ.

Ο ανεύρετος ελληνικός συντηρητισμός της μεταπολίτευσης

Η μεταπολιτευτική Ελλάδα δεν είχε χώρο για τη συντηρητική σκέψη. Στοχαστές και διανοούμενοι του δεξιού συντηρητικού ή και φιλελεύθερου χώρου της προηγούμενης ιστορικής περιόδου (όσοι δηλαδή δυσκολεύονταν μετά το 1974 να συνομιλήσουν με την προοδευτική πολιτισμική συμμαχία και τους αντιφασιστικούς κοινούς τόπους) δεν είχαν θέση στη δημόσια σφαίρα. Ούτε στις βιβλιοθήκες μας. Αρκετοί εξ αυτών είχαν εξάλλου υπονομεύσει την πνευματική τους αίγλη χαρίζοντας κομμάτια της προσωπικής και διανοητικής τους ιστορίας στον θεσμικό αντικομμουνισμό του μεταπολεμικού ελληνικού κράτους. Σε άλλους δεν μπορούσε να συγχωρεθεί ότι κάποτε εκθείαζαν την Αμερική και τον αστικό και μοντέρνο ατομικισμό της. Και αν υπήρχαν άλλα πνευματικά περιβάλλοντα που δεν πείθονταν από την προοδευτική αισιοδοξία των πρώτων δημοκρατικών χρόνων, δύσκολα έβρισκαν φωνή να εκφράσει τις ανησυχίες τους. Ο λόγος της αμφιβολίας για την κατάληξη των ιδεολογιών της πολιτικής χειραφέτησης δεν θα συμμετείχε ποτέ με ουσιαστικό τρόπο στη αγορά των ιδεών. Μουγγός, ψιθυριστός ή παράφωνος, στερούνταν κάθε δυνατότητα γόνιμου διαλόγου με τους αντιπάλους του, κάθε πολιτική προοπτική και κάθε ικανότητα επικαιροποίησης των ευαισθησιών του.

Ό,τι δεν ήταν εμφανώς προοδευτικό ή πρόδηλα αριστερό φαινόταν να δυσκολεύεται να πραγματοποιήσει τα νέα δεδομένα, τη δημοκρατική εξέλιξη της χώ-

Michael Oakeshott Association

Ο Μάικλ Όουζοτ (1922-1986) στο Gonville and Caius College, Cambridge.

ρας και, εν γένει, τη δυναμική της μεταπολιτευτικής τομής. Καμία πολιτική και θεωρητική, πόσο μάλλον φιλοσοφική, ένσταση δεν γίνονταν να αρθρωθεί. Και πράγματι, σχεδόν κανείς δεν μπόρεσε να σταθεί στην κορυφή κάποιου ψώματος, να πάρει την «απόσταση του βουνού» για να παρατηρήσει, έστω, τον φλογισμέ-

νο κάμπο. Οι αντιρρήσεις, όταν υπήρχαν, διατυπώνονταν από το ίδιο υψόμετρο – συνήθως από τη σκοπιά της ανάγκης για μια ακόμα πιο δραστική κοινωνική μεταβολή απ' αυτήν που καθιέρωσε η στιγμή 1974, το Σύνταγμα του 1975 και το κοινωνικό συμβόλαιο που δομήθηκε πάνω τους.

Ο δεξιός χώρος βίωνε την

πνευματική του υποχώρηση στην πράξη. Αφιερωμένος στην υψηλή πολιτική και τη θεσμική διαχείριση της οργάνωσης μιας άρτιας πλουραλιστικής δημοκρατίας και στον εσωτερικό εκσυγχρονισμό του δικού του κοινωνικού πεδίου, δεν διέθετε ούτε δυνάμεις ούτε μια εύκολη ηθική παρακαταθήκη για να μπει στην αντιπαράθεση ιδεών. Καλούνταν στην πράξη – υπερβαίνοντας το παρελθόν του – να υλοποιήσει ένα κοινό δημοκρατικό σχέδιο και να μετριάσει την ορμή και τα ριζοσπαστικά ενδεχόμενα της εποχής. Τέτοιες ήταν οι προτεραιότητες της νέας ελληνικής Δεξιάς υπό τον Κωνσταντίνο Καραμανλή.

Η αδυναμία της συντηρητικής αμφιβολίας να μετασχει του πεδίου των μεγάλων πολιτισμικών και ιδεολογικών στοιχημάτων του τελευταίου τετάρτου του 20ού αιώνα δεν ήταν εξάλλου αποκλειστικά ελληνική υπόθεση. Η ίδια υποχώρηση είχε συμβεί στην ευρωπαϊκή συντηρητική παράδοση όταν, λίγο νωρίτερα, βρέθηκε αντιμέτωπη με τη βαθιά ψυχοσυναισθηματική αλλαγή που έφερναν στις ευρωπαϊκές κοινωνίες τα νέα κοινωνικά κινήματα, η δημιουργική «υπερβατολογία» της Νάας Αριστεράς και η έκρηξη ενός ιδιότυπου ατομικισμού που σάρωνε, μαζί και ενάντια στην αριστερή παράδοση, όλα τα νοοτροπικά και πολιτισμικά δεδομένα του παρελθόντος.

Σκεπτικιστική αφωνία και βιωμένος συντηρητισμός

Επιστρέφοντας στα καθ' ημάς, συντηρητικοί συλλογισμοί και πνευματικές αντισταθμίσεις στις

αισιόδοξες βεβαιότητες της δημόσιας πολιτικής κουλτούρας, ακόμα και αν κάποιος τολμούσε να τις εκστομίσει, δεν θα μπορούσαν τότε να κριθούν για την αξία και τη στοχαστικότητα τους. Ακόμα και αν αυτός που θα μιλούσε μια τέτοια γλώσσα ήταν κάποιος άφθαρτος και υπεράνω κάθε αυταρχικής ή ταξικής υποψίας, τα λεγόμενά του θα απορρίπτονταν –στην καλύτερη περίπτωση– ως άκαιρες σκέψεις, δυσάρεστες υπενθυμίσεις και ανενεργές αλήθειες. Κανείς δεν μπορεί να χαλάσει το πάρτι με τις παραξενιές του.

Η έκφραση της αντι-προοδευτικής αμφιβολίας δεν απαγορεύθηκε βεβαίως από κανέναν. Η συντηρητική ευαισθησία όμως δεν μπορούσε να ενταχθεί σε οποιοδήποτε ιδεολογικό οικοσύστημα της μεταπολίτευσης και να ληφθεί υπόψη η ιδιαιτερότητά της από τα ενεργά τότε πολιτικά σχέδια για την Ελλάδα του μέλλοντος.

Όπως ήδη σημειώσαμε, ο παλιός αντικομμουνιστικός συντηρητισμός, ακόμα και στις ελάχιστες ενδιαφέρουσες εκδοχές του, όπως ήταν το περιοδικό *Ενθύμη* που επιβίωσε της μεταπολιτευτικής τομής, δεν είχαν droit de cité. Και ουδείς νεότερος πνευματικός κύκλος φαινόταν στον ιδεολογικό ορίζοντα. Λες και η εκδίωξη του βασιλιά και η οργάνωση μιας ανοικτής κοινωνίας δημοκρατικών θεσμών και πλουραλισμού είχαν κόψει τις φωνητικές χορδές της μη κομμουνιστικής ιδεολογίας και της επιφυλακτικής σκέψης. Και η πολιτική ηγεμονία του καραμανλισμού της πρώτης μεταπολίτευσης έμοιαζε, όπως σημειώσαμε ήδη, περισσότερο να αγωνίζεται για την εσωτερική ανασυγκρότηση της ελληνικής Δεξιάς και την ουσιαστική ένταξή της στο περιβάλλον της ευρωπαϊκής χριστιανοδημοκρατίας παρά για την οργάνωση κάποιου πνευματικού και φιλοσοφικού αντιπαραδείγματος – έστω ενδεικτικού μιας στοχαστικής ετερότητας μπροστά στον ριζικό και λαϊκιστικό προοδευτισμό του επελαύνοντος, ΕΑΜογενούς κατά βάση, ΠΑΣΟΚ.

Ακούγεται σαν η περιγραφή αυτής της αλαλίας να υπαινίσσεται την αυτόβουλη φήμωση κάποιας υπαρκτής κοινότητας. Θα μπορούσε όμως να είναι και η μονογαμάρια εκείνου που γνωρίζει ότι

δεν θα ακουστεί από κανέναν. Η διαύγηση του πεδίου και η απάντηση του ερωτήματος, έτσι κι αλλιώς, δεν είναι της παρούσης. Ίσως όμως η πρόχειρη αυτή καταγραφή του να αξίζει κάτι, αν όντως, όπως πιστεύουμε, συνοψίζει τη σιγή της όποιας επιφυλάξης μπροστά σε αυτό που έμοιαζε δεδομένη δημοκρατική αυτοπραγμάτωση και αναπόσπαστη ιστορική πορεία προς την κοινωνική πρόοδο. Στην πραγματικότητα, έλλογος πολιτικός και κοινωνικός σκεπτικισμός δεν υπήρξε στη μεταπολιτευτική δημοκρατική δημόσια σφαίρα και, εδώ, αυτό είναι αρκετό.

Ο συντηρητισμός έμελλε έτσι να εκφραστεί σχεδόν αποκλειστικά ως κοινωνική πρακτική και ως θεσμική αδράνεια. Στην οικογένεια, στην πολυκατοικία, στην κρεβατοκάμαρα, στο χωριό, στο σχολείο, στις διαπροσωπικές σχέσεις, στα υπουργεία και στις ενορίες... Στους βιότοπους της εμπειρίας, της καθημερινότητας, της στιγμιαίας αντίδρασης και της μεγάλης διάρκειας, αλλά σίγουρα όχι στη σκέψη και τη δημόσια συζήτηση.

Η συντηρητική οπτική –ως ανεκλογίκευτη υπεράσπιση συγκεκριμένων τρόπων ζωής και σχέσεων εξουσίας μέσα στον κοινωνικό ιστό και στο κύτταρο της οικογένειας– δεν έλειψε. Όπως δεν λείπει ούτε και τώρα. Μια διάχυτη ανάγνωση του κόσμου που καθυστερεί να δεχτεί τον πλήρη εκδυτικισμό, τη μητροπολιτική κουλτούρα και που δεσμεύει τα συναισθήματα στην αγροτική και στην ενοριακή έξη. Κείμενα, σκέψεις και διαφωνίες άξια λόγου μάλλον δεν υπήρχαν. Οι ταινίες καταγγελίας - φτωχοί συγγενείς του πρώτου Φωσκόλου, η αταβιστική κίνηση προς τον αντικομμουνισμό στο χώρο της Νέας Δημοκρατίας με την προεδρία Αβέρωφ, το κυνήγι των γυμνιστών και άλλα παρόμοια μάρτυρούν για την αναχρονιστική φύση ενός άτακτου και σποραδικού συντηρητισμού. Και μεταφέρουν την εικόνα μιας Ελλάδας που οικτρίζει την ύπαρξή της μέσα από καρικατούρες του παλιού της εαυτού.

Ορισμένα επιτεύγματα κύτταρα αυτού του κόσμου θα ενσωματωθούν μέσα στην προοδευτική ρητορική. Με την κοινή αίσθηση που μοιράζονται ο εθνοκεντρισμός και ο αντιμπεριαλισμός, τη μοιρασμέ-

νη αποστροφή τους για την κατανάλωση και την αστική ζωή, θα δούμε σε πολιτισμικές δομές και θεσμούς τον δεξιό συντηρητισμό να συναντά την αντινεωτερική όψη της Αριστεράς. Το παράδειγμα του μαθήματος της Έκθεσης Ιδεών και του τρόπου που συνέχισε σε όλη τη μεταπολιτευτική περίοδο να αναπαράγει την αρχαϊκή του ιδεολογία είναι εύγλωττο.

Αλλά ακόμα και αυτές οι κοινωνικές αντιστάσεις έτειναν να αμβλύνονται ή να υβριδοποιούνται με εκσυγχρονιστικά στοιχεία της ελληνικής κοινωνίας. Ο καταναλωτισμός και η ανοδική κινητικότητα ως γραμματική του νέου εθνικού κανόνα αξιοποιούσαν τις συντηρητικές δομές της κοινωνίας, αφενός επιτρέποντάς τους την αναπαραγωγή τους, αφετέρου στερώνοντας τους τον ζωτικό χώρο της κάθε μελλοντικής τους ανάπτυξης. Ο σκεπτικισμός για τη ροή της ιστορίας, η συντηρητική επιφυλαγή για τα οράματα εθνικής και λαϊκής χειραφέτησης, η αυθεντική αγωνία για τις βαθιές νοοτροπιακές αλλαγές που συντελούνταν σε πραγματικό χρόνο, η επίκληση της παραδοσιακής ζωής που θα μπορούσε να επικαλεστεί θεμελιώδεις όψεις μιας δοκιμασμένης εμπειρίας είναι εννοιολογικές κατηγορίες που είχαν καταστεί ουσιαστικά ανεπίκαιρες.

Ανεπίκαιρη ιδεολογία, τότε και τώρα

Δικαίως θα αναρωτηθεί κανείς αν, στην εποχή του μεγάλου προοδευτικού (λαϊκιστικού θα πουν άλλοι) στροβιλισμού, θα μπορούσαν τα πράγματα να είναι διαφορετικά. Αλλά και βαθύτερα θα απορήσει για το αν η συντηρητική σκέψη θα μπορούσε, στη συνθήκη της μακράς μεταπολίτευσης, να είναι οτιδήποτε άλλο από ανεπίκαιρη. Και τελικά, αν θα όφειλε να έχει οποιαδήποτε επικαιρότητα.

Αυτή εξάλλου είναι η ταυτότητα και η αποστολή της συντηρητικής σκέψης: να είναι ανεπίκαιρη. Να διατηρήσει το παλιό, να του δώσει ελπίδες επιβίωσης, να περισώσει ό,τι απειλείται από την έλευση εκείνων που ευαγγελίζονται μια σύγχρονη σωτηρία. Στην πραγματικότητα, αυτό που θα ανέμενε κανείς από έναν πνευματικό και πολιτικό πόλο συντηρητικής αναφοράς, θα ήταν να ενθέσει το ανεπίκαιρο μέσα στη ροή του σύγχρονου, να υπομνηματίσει την Αλλαγή με κριτικές

παρατηρήσεις και να αντιταχθεί στην αυταρέσκεια της προοδευτικής ιδεολογίας.

Όμως αυτός ο συντηρητισμός δεν εμφανίστηκε ποτέ στη μεταπολιτευτική Ελλάδα, ούτε ως ενεργή και μαχητική σκέψη ούτε ως επερώτηση της κυρίαρχης προοδευτικής ιδεολογίας.

Όπως υπαινιχθήκαμε, ο ελληνικός συντηρητισμός περισσότερο ενδημούσε παρά αγωνιζόταν να επικρατήσει. Επιβίωσε, θα λέγαμε, σαν αβάντιστο και διάσπαρτο «μνημείο» αστόχαστης επιστροφής σε ένα παρελθόν που δεν είχε μέλλον. Μιλούσε μόνον μια γλώσσα, εκείνη του ηθικού πανικού μπροστά στις εκσυγχρονιστικές δυναμικές της κοινωνίας. Ως πολιτική ιδεολογία ή ως γνωσιοθεωρητική τάση ήταν ασήμαντος.

Μπορεί λοιπόν, απέναντι στις ελληνικές (aka πασοκικές) εκδοχές του ευδαιμονιστικού ατομικισμού, η συντηρητική νοοτροπία να συμμαχούσε με τους ιδεολόγους της αυθεντικής λαϊκής και αντιμπεριαλιστικής ζωής, ποτέ όμως δεν κατάφερε να αρθεί στο επίπεδο μιας ενδιαφέρουσας και ανορθόδοξης στάσης απέναντι στα πράγματα. Οι εγγράμματος φωνές της νεο-ορθοδοξίας δύσκολα μπορούν να θεωρηθούν εκδηλώσεις ενός στοχαστικού πολιτικού συντηρητισμού. Οι σπάνιες περιπτώσεις που απέκτησαν ευρύτερη απήχηση και επικαιρότητα δεν είχαν εξάλλου συντηρητικά χαρακτηριστικά. Τα *Τραπεζάκια έξω* του Διονύση Σαββόπουλου ήταν περισσότερο ένας διάλογος της προοδευτικής διάνοησης με τον εθνολαϊκισμό του πασοκικού θριάμβου παρά μια ουσιαστική κριτική στην εξισωτική ιδεολογία της περιόδου. Το *Κούρεμα* που, αντιθέτως, είχε σαφή συντηρητική σκόπευση, δεν συνεπήρε παρά ελάχιστους και μάλλον πρέπει να θεωρηθεί η αιτία για την απομόνωση του δημιουργού του από το βασικό του κοινό για αρκετό καιρό. Το νεο-ορθόδοξο ρεύμα, εντέλει, εγκλωβίστηκε σε στενά πνευματικά όρια μιας αντινεωτερικής ηθικολογίας και εξέπεσε κατόπιν στην αντιδημοκρατική επίκληση κάποιας ενάρετης ενοριακής ζωής. Εκείνη που υποτίθεται ότι εξασφαλίζει η κοινοτιστική συμβίωση αντιστρέφοντας τη φθορά της ρωμαϊκής ουσίας, που τη λυτρώνει από τα δεινά του «φωταδισμού» της εθνικής δημοκρατικής συγκρότησης, του εκδυτικισμού και της καπιταλιστικής αλλοτρίωσης.

Θερμοπύλες

στους κάτω ορόφους

Σήμερα, ο ελληνικός συντηρητισμός –όπως εκφράζεται ολοένα και πιο συχνά ως αντίδραση στη γηγενή Αριστερά και στα διεθνή φιλελεύθερα ρεύματα– άγεται και φέρεται από την επικαιρότητα. Χωρίς συνοχή, στοχαστικότητα και γνώση. Την εποχή των μνημονίων, π.χ., αποφάσισε να στραφεί κατά της μείζονος μεταπολίτευσης, του πασοκικού εκδημοκρατισμού και της καταναλωτικής κουλτούρας που άστοχα συμπύκνωνε στον όρο «αστακομακαρονάδα». Στο όνομα συνήθως μιας πολιτισμικής ανάλυσης της ελληνικής ιστορίας και κοινωνίας, απέδωσε τη χρεοκοπία αλλά και ολόκληρη την εθνική κακοδαιμονία στο «χάιδεμα» των λαϊκών μαζών από την εξουσία, στη διαφθορά του λαού από τους πολιτικούς αλλά και στην εν γένει αδυναμία των Ελλήνων να μάθουν να ζουν «σωστά». Στην πραγματικότητα, οι συντηρητικές φωνές δεν μπορούν να κρύψουν την αλλεργία τους στην κοινωνική κινητικότητα, την αποστροφή τους για την είσοδο των λαϊκών μαζών στο σύμπαν της ευημερίας και του ηδονιστικού ναρκισσισμού – εντέλει, αποστροφή για τις κοινωνιολογικές περιπέτειες της σύγχρονης ελληνικής δημοκρατίας. Σήμερα επίκληση στην συντηρητική ιδεολογία ή σε κάποιον επινοημένο κανόνα δημόσιας ευρωπαϊκής ηθικότητας κάνουν ορισμένοι δημοσιολόγοι που αταβιστικά ξιφουλκούν κατά των κινημάτων χειραφέτησης, του δικαιωματικού σύμπαντος και των μεταναστών – χωρίς αποχρώσεις και διακρίσεις.

Από την υπερπεντηκονταετή πλέον φτώχεια του ελληνικού συντηρητισμού σίγουρα εξαιρούνται σημαντικές –μα ελάχιστες– μορφές, όπως ο Παναγιώτης Κονδύλης ή ο, πιο ιδιοσυγκρασιακός, Ζήσιμος Λορεντζάτος. Είναι πρόσωπα με ξεχωριστή διανοητική παρουσία που, υπό όρους, μπορούμε να συνδέσουμε με μια συντηρητική πνευματική δραστηριότητα που δεν είναι ασύμβατη προς τη σύγχρονη δημοκρατική εμπειρία, αν και τελικά δεν κατάφεραν να επηρεάσουν την κίνηση ιδεών της χώρας. Η μακρά απουσία ικανού φιλελεύθερου αντίπαλου δέους –μια ιστορία απουσίας που απομένει και αυτή να γραφτεί– ίσως είναι επιπλέον

Τυποποιημένο εξώφυλλο του περιοδικού *Ευθύνη* (αριστερά), Ιανουάριος 1973, τχ. 13, εδώ με σχέδιο του Νίκου Χατζηκυριάκου Γκίκα και με συνεργασίες του φιλοσόφου Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλου και του ιστορικού Απόστολου Βακαλόπουλου. Επίσης τυποποιημένο εξώφυλλο της *Νέας Εστίας*, της ύστερης περιόδου της μεταπολίτευσης υπό τη διεύθυνση του Πέτρου Χάρη (δεξιά), 15 Μαΐου 1995, τχ. 1629, με συνεργασία εκτός άλλων του καθηγητή φιλοσοφίας Ευαγγέλου Μουτσόπουλου. Δύο από τα συνεπή και συστηματικά περιοδικά με συντηρητική κατεύθυνση, που παρά τις σοβαρές παρεμβάσεις τις οποίες δημοσίευαν, δεν κατάφεραν να απευθυνθούν σε ένα ευρύτερο κοινό, το οποίο διεκδικούσαν και μεταπολιτευτικά κατάφεραν να εκφράσουν πολλά άλλα έντυπα με αριστερό προσανατολισμό.

εξήγηση της, χωρίς αντίπαλο, μαρξιστικής/προοδευτικής ηγεμονίας και της αποτυχίας δημοκρατικής-συντηρητικής σκέψης τα χρόνια της μεταπολίτευσης.

Με άλλα λόγια, το φάσμα του στοχασμού εκείνου που στέκεται επιφυλακτικά απέναντι στην αυταρέσκεια της κοινωνικής αλλαγής και στους κινδύνους που εγκυμονεί η εφαρμογή μιας αναμορφωτικής κοινωνικής μηχανικής αποδεικνύεται –σε αντίθεση με την εμπειρία του βιωμένου κοινωνικού συντηρητισμού– εξαιρετικά στενό. Συνεπώς δεν είναι τυχαίο που η ελληνική βιβλιογραφία και η πανεπιστημιακή εκπαίδευση προσπερνούν στην ουσία τη συντηρητική παράδοση.

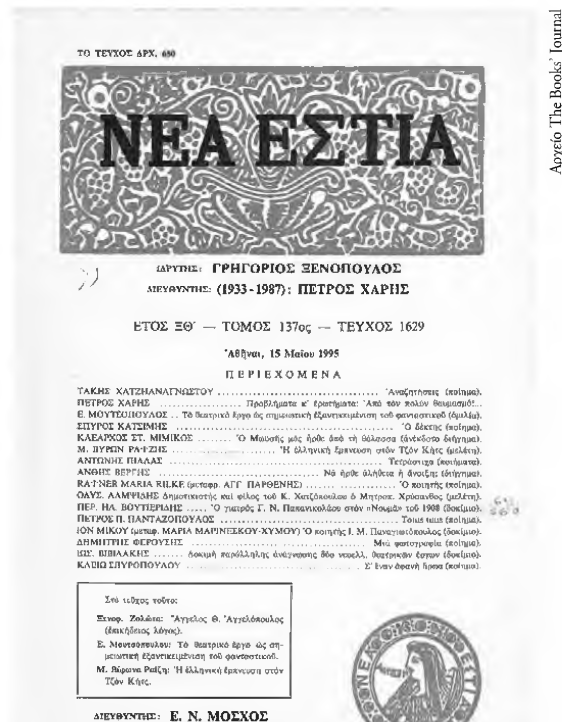
Όλα αυτά, στο μακρόχρονο περιβάλλον της μεταπολίτευσης, είναι κάπως λογικά και αναμενόμενα, γιατί πίσω από κάθε ψήγμα συντηρητικού λόγου, από τους θρησκόληπτους παράλληλους κόσμους και τις ξεθυμασμένες γεύσεις τακτοποιημένης αυταρχικής κοινωνίας υπάρχει η υποψία ότι κρύβεται η υποστήριξη ταξικών ορίων και αναχωμάτων στην κοι-

νωνική σύγκλιση και κινητικότητα. Η συντηρητική θέαση του κόσμου δεν μπορούσε να σταθεί, ή έστω να συμμετέχει κριτικά, στη μεγάλη κοινωνική συνάντηση, στη μεσοποίηση της ελληνικής κοινωνίας και στις διαδικασίες κοινωνικού εκδημοκρατισμού των απολαύσεων που έδωσαν εμπειρικό περιεχόμενο στη μεταπολιτευτική μας δημοκρατία. Δικαίως ή όχι, η όποια επιφύλαξη για τη μεγάλη πορεία προς το μέλλον έφεραν στο νου τη ζοφερή εθνική ευταξία προ του 1974 και την ακαμψία των πολιτισμικών δομών μιας χώρας με παγιωμένη κοινωνική μορφολογία.

Εξάλλου, ακόμα και η παραμικρή αμφιβολία για τα αποτελέσματα της θεαλλώδους έλευσης του ευδαιμονιστικού και φιλελεύθερου κανόνα ζωής στη χώρα έμελλε να εκφυλιστεί σε μια δόξα της υπαίθρου, σε μια ουσιοκρατική επίκληση της αυθεντικότητας και σε μια εμμονική σύγκριση της σύγχρονης ζωής με κάποια αληθινή και λυτρωτική καταγωγή ή παράδοση. Η κοινωνική διάχυση του δημοκρατικού εκσυγχρο-

σμού της χώρας συναντούσε περιορισμένης εμβέλειας και αποτελεσματικότητας αντιδράσεις και, σίγουρα, όχι στοχαστικές αντιρρήσεις. Ο ελληνικός νοοτροπιακός και βιωμένος συντηρητισμός, με τα στενά του λογοπλάσια, εκδηλωνόταν μέσα από μια χαρακτηριστική αντιδημοκρατική έξη, εκείνη που –ρητορικά τουλάχιστον– συναιρούσε όλες τις όψεις αντισυντηρητικής και αντισυντηρητικής σε μια νέα μορφή παραδοσιακότητας.

Με άλλα λόγια, τα μεταπολιτευτικά χρόνια, ο ελληνικός συντηρητισμός παρέμενε στιγμιαίος ως μετεμφυλιακή μνήμη μισαλλοδοξίας. Και όταν κατάφερνε να ενεργοποιηθεί, έμοιαζε περισσότερο με αντικομμουνιστικό sequel παρά με οτιδήποτε άλλο. Επιβίωνε μόνο σε ορισμένα θεσμικά κύτταρα και κρατούσε Θερμοπύλες στους κάτω ορόφους: μέσα από την αντιδικτική ρητορική του φροντιστηρίου και της Έκθεσης Ιδεών, την αντι-αστική κοινοτοπία των δημοσίων θεαμάτων, τον θεατρικό στόμφο, μέσα στις γαμήλιες στρατηγικές και τους έμφυλους

διαχωρισμούς. Ακόμα, μπορούσε να εκδηλωθεί και να λειτουργήσει εκεί όπου ο πολιτισμικός λαϊκισμός του ΠΑΣΟΚ –και, εν μέρει, της Αριστεράς– φτιάχνανε τα συμβολικά αντίβαρα μιας κοινωνίας που, όσο περισσότερο έμπαινε στον κόσμο του ευδαιμονισμού, τόσο έφταγε το αντίβαρα κάποιας βουκολικής φλογέρας ή οποιαδήποτε ατόφια αυθεντικότητα για να αντέξει τον εαυτό της.

Τα εμπόδια στην έλλογη αμφιβολία

Όλα αυτά όμως δεν ήταν παρά μικρά πεδία αντίστασης και αναχρονισμού που δεν γονιμοποίησαν κάτι παραγωγικό και γενικεύσιμο. Φαίνεται πως το αίτημα της Αλλαγής ακτινοβολούσε πολύ πέραν της ΠΑΣΟΚικής συνθηματολογίας του 1981. Είχε εποικίσει όλες τις επικράτειες της δημόσιας σφαίρας, των στοχαστικών και αυθόρμητων εκδηλώσεών της, των έλλογων κινήσεων αλλά και εκείνων που υποτάσσονται σε αντανεκλαστικές μνήμες. Είτε αυτή ήταν σοσιαλιστική είτε γενικόλογα προοδευτική, είτε για την έλευσή της επενδύαμε σε μια τεχνοκρατική μεταρρύθμιση, όπως και να ήταν, η Αλλαγή ήταν παντοδύναμη. Οφείλαμε να αλλάζουμε και να επιδιώκουμε την οργανωμένη μας μετάβαση σε ένα ηλιόλουστο μέλλον, σοσιαλιστικό, προοδευτικό, ευρωπαϊκό – και ό,τι άλλο, που μπορούσε ο καθένας να συμπληρώσει κατά το δοκούν. Αν τελικά η χώρα δεν άλλαζε και τόσο, αν οι κοινωνικές αντιστάσεις –συχνά κινηματικές– απέκρουαν με επιτυχία τις μεγάλες εξελίξεις, αν μετά την παγκοσμιοποίηση –και τις κρίσεις της– ο προοδευτισμός –σε μια ακόμα οβιδιακή του μεταμόρφωση– έγινε συνώνυμο της ακινησίας και της ιερής αντίστασης στον όποιον μετασχηματισμό, όλα αυτά γίνονταν πάντοτε στο όνομα της Μεγάλης Αλλαγής ή, έστω, κάποιου ογκώδους ιδεολογήματος μελλοντικής, κοινής και οργανωμένης ευτυχίας.

Ο απόηχος στις κοινωνικές επιστήμες, στην πολιτική θεωρία, στα πανεπιστημιακά ερευνητικά έργα και στα δοκίμια δημόσιου στοχασμού δεν μπορούσε να μην επηρεαστεί απ' όλα αυτά.

Παρότι δεν θα λείψουν σημαντικοί μελετητές και καθηγητές που καλλιεργούν τη γνώση για όλα τα ρεύματα της δυτικής σκέ-

ψης (συμπεριλαμβανομένων και των αντισυντηρητικών στοχαστών), αυτός που θα ονομάζαμε χώρο της έλλογης αμφιβολίας δεν θα βρει εύκολη διέξοδο στο δημόσιο πεδίο. Τη μοντέρνα αισιοδοξία και την αμεριμνησία στην ελληνική επιστημονική και πολιτική κοινότητα θα την αμφισβητήσει περισσότερο η Σχολή της Φρανκφούρτης και η κριτική θεωρία, ο σμιτιανός ντεισζονισμός και ποικίλες εκδοχές της αποδόμησης και του πολιτισμικού σχετικισμού, παρά ο συντηρητικός σκεπτικισμός και η παράδοσή του. Οι αντιρρήσεις στον μοντέρνο κόσμο και τα θέσφατά του μπορεί να αρθρώνονταν με επάρκεια, αλλά αυτό γινόταν πάντα μέσα από το πρίσμα μιας αυθεντικής χειραφέτησης και μιας εξίσου ριζικής αλλαγής. Μέσα από την εντύπωση ότι ο Διαφωτισμός έμεινε ατελής ή ότι προδόθηκε από την εθνοκρατική ή την καπιταλιστική του υποταγή. Λίγες όμως είναι, παρότι αξιοσημείωτες, οι αναφορές για παράδειγμα στην τοκβιλιανή αμφιθυμία για τη σύγχρονη δημοκρατία (αξίζει εδώ να μνημονευθεί η συμβολή του πρόωρα χαμένου Σταύρου Κωνσταντακόπουλου και εκείνη του ακμαίου Νικόλα Σεβαστάκη) ή στην κριτική της Χάννα Άρεντ (και των επιγόνων της) στη μαζική δημοκρατία.

Ο δημοκρατικός συντηρητισμός, εκείνος που είχε αποδεχτεί τη μεγάλη τομή της νεωτερικότητας, το τέλος των προνομίων και των νομοκατεστημένων τάξεων, τα πρωτεία του ατόμου έναντι της κοινότητας, ουσιαστικά απουσιάζει από τον γενικό στοχασμό. Η φιλοσοφία της σκοτεινής θέασης της νεωτερικότητας και οι θεωρίες της αμφιβολίας, που είναι σαφέστατα παρούσες στην ελληνική επιστημονική σφαίρα και στο πανεπιστήμιο, δεν μπορούν καν να θεωρηθούν υποκατάστατα της κριτικής που αξιώνουμε εδώ. Ο ριζοσπαστικός τους χαρακτήρας μάλλον τις κατατάσσει και αυτές στους μεγάλους αντιπάλους της δημοκρατικής συντηρητικής αμφιβολίας.

Μια στοχαστική εισαγωγή και η χειρονομία του Παντελή Λέκκα

Σπάνια εξαίρεση σε αυτό τον κανόνα παραγνώρισης αποτελεί ο Παντελής Λέκκας (γενν. Θεσσαλονίκη, 1960) που τις τελευταίες

δεκαετίες, συστηματικά, και εν πολλοίς αθόρυβα, εργάζεται για την παρουσίαση της συγκροτημένης και έλλογης πολιτικής αμφιβολίας στην ελληνική ακαδημαϊκή βιβλιογραφία. Με σπάνιο ζήλο και λεπτό τρόπο, με ερευνητική, μεταφραστική, διδακτική και εκδοτική συνέπεια, ο Λέκκας διανοίγει έναν πολύ ξεχωριστό δρόμο για την κατανόηση του νεωτερικού φαινομένου και των μεγάλων αντιφάσεών του. Σε αντίθεση όμως με την κυρίαρχη τάση, ο Λέκκας επερωτά τα «νεωτερικά αυτονόητα» παρακάμπτοντας τις προαναφερθείσες κριτικές στην καπιταλιστική φόρμα του μοντέρνου. Εργάζεται δηλαδή έξω από την αριστερή μέριμνα για μια εντέρα, πιο φωτισμένη και αναπαλλοτρίωτη νεωτερικότητα, καθώς τα τελευταία χρόνια καλλιεργεί το γνωστικό πεδίο της ήπιας συντηρητικής αμφιβολίας στην οποία αναφερόμαστε εδώ.

Γνωστός από τα σημαντικά του έργα για τον εθνικισμό και με αποσκευή το σπουδαίο του διδακτορικό στο Cambridge για τον Μαρξ και την αρχαιότητα, ο Λέκκας εισάγει σημαντικές σχολές σκέψης από την αγγλοσαξωνική παράδοση του 20ού αιώνα στην ελληνική επιστημονική κοινότητα – και εμμέσως στην ελληνική δημόσια σφαίρα. Πεδία, όπως η ιστορική κοινωνιολογία κατέκτησαν ζωτικό χώρο χάρη σε προηγμένες δικές του προσπάθειες – και σε εκείνες ενός ενδιαφέροντος κύκλου συναδέλφων του και μαθητών τους που είχαν αρχικά σμίξει στο Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Ο Λέκκας όμως δεν σταμάτησε στις αρχικές του μέριμνες (θεωρίες του εθνικισμού, ιστορική κοινωνιολογία). Συνέχισε να ενημερώνει στοχαστικά την ελληνική βιβλιογραφία για σημαντικές πτυχές της αγγλοσαξωνικής –κατά κύριο λόγο– σκέψης. Γειωμένος πάντα στην κοινωνιολογική θεωρία, ο Λέκκας θα συγγράψει ένα σημαντικό πόνημα που συμπεκνώνει τις ερευνητικές του προτάσεις γύρω από τον ιδεολογικό λόγο, τις μορφές συλλογικής και πολιτικής κινητοποίησης μέσα στη νεωτερικότητα, τις αντιφάσεις και τα όρια των ιδεολογιών της χειραφέτησης. Το έργο του *Αφαίρεση και εμπειρία*, στο σταυροδρόμι κοινωνιολογικής θεωρίας, πολιτικής επιστήμης-θεωρίας και επιστημολογίας, αναλύει έτσι τα όρια της ιδεολογικής σκέψης στον σύγχρονο κόσμο, τα

προβλήματα των αξιώσεων καθολικής και τελεσιδικής κατανόησης της κοινωνίας που περιέχουν όλα τα μεγάλα προγράμματα χειραφέτησης. Ταυτόχρονα αναδεικνύει, για πρώτη φορά με τόση ενάργεια και λειτουργικότητα, στην ελληνική βιβλιογραφία την έννοια της αφαίρεσης ως προϋπόθεση κάθε φιλοδοξίας επικυριαρχίας της ορθολογικής (και όχι μόνον αυτής) σύλληψης του κόσμου. Στην έννοια της αφαίρεσης αντιπαραβάλλει εκείνη της εμπειρίας, του βιωμένου, παραδεδομένου, υπαρκτού κόσμου με τους εγγενείς του περιορισμούς, τα υπαρκτά εμπόδιά του, τις πρακτικές εκδηλώσεις της τραγικής συνάντησης μεταξύ των μεγάλων πολιτικών προσδοκιών για τον κοινωνικό μετασχηματισμό και των πραγματικών δυνατοτήτων περί αυτού.

Μέσα από αυτές τις θεωρητικές επεξεργασίες θα αναδυθεί και η δεύτερη σημαντική χειρονομία του Λέκκα: εκείνη που έχει πρώτο σταθμό την εισαγωγή στην Ελλάδα του έργου του μεγάλου ιστορικού Έλι Κεντούρι (Elie Kedourie) και την ανάδειξη ορισμένων στοχαστικών του προεκτάσεων: ήτοι τη διαύγαση και την κριτική παρουσίαση εκείνων των πτυχών του έργου του Κεντούρι που με λεπτότητα αμφισβητούν θέσφατα και διαπαρώνουν κοινούς τόπους της αποαποικιοποίησης (καταρχήν στη Μέση Ανατολή) και εν γένει επερωτούν τα προοδευτικά αυτονόητα περί απελευθέρωσης από τον αυτοκρατορικό ζυγό.

Η χειρονομία αυτή, που ουσιαστικά εισήγαγε με εμβληματικό τρόπο στην ελληνική γλώσσα και στην ελληνική πανεπιστημιακή ζωή έναν μείζονα βρετανικό συντηρητικό στοχασμό του 20ού αιώνα, επεκτάθηκε κατόπιν με τρόπο συνεπή και ενδιαφέροντα.

Αναφερόμαστε στην γενική (θεωρητική, ιστορική, επιμελητική και μεταφραστική) εισαγωγή στο έργο του Μαικλ Όουζοτ (Michael Oakeshott), που προσφέρει ο Λέκκας στην ελληνική βιβλιογραφία.

Η αρχή έγινε με την έκδοση και την επιμέλεια των *Διαλέξεων για την ιστορία της πολιτικής σκέψης*, πριν από δυο χρόνια. Έργο που ο Λέκκας ανέλαβε να συγκροτήσει μέσα από ένα πλήθος κειμένων του Όουζοτ (είχαν εκδοθεί στα αγγλικά ως *Επιλεγμένα έργα* σε μια πεντάτομη έκδοση), τα οποία μετέφρασε και παρουσίασε

σε ένα εκτενές και υποδειγματικό επίμετρο που αποτελεί άριστη μύηση του ελληνικού κοινού στο έργο του μεγάλου βρετανού στοχαστή.

Η χειρονομία του Λέκκα εκτείνεται όμως παραπέρα. Η μύηση δεν αφορά μόνον τον Όουζοτ αλλά μια ολόκληρη θεωρητική, πολιτική και πνευματική παράδοση που το ελληνικό κοινό, για τους λόγους που αναφέραμε παραπάνω, αγνοεί. Πρόκειται για εκείνα τα –άλλοτε φανερά και άλλοτε υπόγεια– ρεύματα ενός ιδιότυπου συντηρητισμού ο οποίος κριτικά αντιμετωπίζει αυτό που θεωρεί ρασιοναλιστική φενάκη των ιδεολογιών. Τις τάσεις εκείνες του σκεπτικιστικού στοχασμού που, χωρίς να δοξάζουν το «παλαιό καθεστώς», να νοσταλγούν τις παραδοσιακές κοινωνίες ή να λαχταρούν την έλευση κάποιου τακτοποιημένου κοινοτιστικού τρόπου ζωής, γειώνουν τη σκέψη στην ιστορική ύλη, αναδεικνύουν τους πραγματικούς περιορισμούς που αντιμετωπίζουν τα πολιτικά εγχειρήματα αλλαγής της κοινωνίας και καταγράφουν τους κινδύνους κάθε μεγάλου σχεδίου χειραφέτησης. Σε αυτή την παράδοση που εμβληματικά αντιπροσωπεύει το έργο του Όουζοτ, σε αυτή τη φιλοσοφική προειδοποίηση για την τραγικότητα κάθε βουλησιαρχικής προσπάθειας σχεδιασμένης μεταβολής του κόσμου, μας εισάγει με ενάργεια ο Λέκκας με το δεύτερο σχετικό του εγχείρημα.

Στην συνέχεια λοιπόν των *Διαλέξεων για την ιστορία της πολιτικής σκέψης*, ο Λέκκας και οι εκδόσεις Τόπος μας προσφέρουν ένα είδος προέκτασης αυτής της κριτικής στο ρασιοναλιστικό και προοδευτικό ιδεολόγημα περί ιστορίας μέσα από μια ξεχωριστή –και ανορθόδοξη θα τολμούσαμε να πούμε– εκδοτική και επιμελητική πρωτοβουλία.

Πρόκειται για την απόδοση στα ελληνικά ενός φιλοσοφικού, όπως αποκαλείται, διηγήματος, η οποία συνοδεύεται από ένα ερμηνευτικό δοκίμιο που υπογράφει ο Λέκκας. Το πρώτο μέρος της ελληνικής έκδοσης του διηγήματος αποτελείται λοιπόν από το εν λόγω ελεύθερο και φιλολογικά ακατάτακτο –εκ πρώτης όψεως– πεζογράφημα του Όουζοτ. Ο Λέκκας, στην εισαγωγή του, το χαρακτηρίζει «φιλοσοφικό διήγημα» και το συνδέει με την πα-

Polydor / Argyro The Books' Journal

1989. Ο Διονύσιος Σαββόπουλος, κουρεμένος, για το εξώφυλλο του δίσκου του *Το κούρεμα*, στο οποίο υπήρχαν σαφείς στοχεύσεις κατά της διακυβέρνησης του Ανδρέα Παπανδρέου κορύφωση της οποίας ήταν το Σκάνδαλο Κοσκωτά και υπέρ της φιλελεύθερης ευρωπαϊκής πρότασης του Κωνσταντίνου Μητσοτάκη. Με σαφή συντηρητική σκόπευση, η στρόφη εκείνη του καλλιτέχνη δεν συνετίρηε παρά ελάχιστους και μάλλον πρέπει να θεωρηθεί η αιτία για την απομόνωση του δημιουργού του από το βασικό του κοινό για αρκετό καιρό.

ράδοση αντίστοιχων πονημάτων του κλασικού Διαφωτισμού, όπως του Βολταίρου και του Ρουσό – ενώ σημειώνει και την ελαφρά ειρωνεία που υφέρπει στο διάβημα του Όουζοτ, στο μέτρο που χρησιμοποιεί μια φόρμα η οποία χαρακτηρίζει εκείνη την πνευματική και πολιτική παράδοση την οποία σταθερά έχει στο στόχαστρό του.

Ανθρωπολογική πρόζα και οικουμενική Βαβέλ

Με το κείμενό του αυτό, ο Όουζοτ υπερβαίνει τα συμβατικά μοντέλα επιστημονικής ανάπτυξης του θεωρητικού προβληματισμού για να γράψει χωρίς ακαδημαϊ-

κές δεσμεύσεις ένα κείμενο που αφίσταται του ιδεολογικού συντηρητισμού και που προσανατολίζεται με σαφήνεια σε μια συνεπειοκρατική πολιτική ηθική. Μέσα από αυτή την ανθρωπολογική-μυθολογική πρόζα για τη Βαβέλ, ο Όουζοτ ξανοίγεται σε μια φιλοσοφική διαπραγμάτευση μεγάλης εμβέλειας. Όπως το δείχνει και ο Λέκκας στο δικό του δοκίμιο που ακολουθεί, κάθε πτυχή της αφήγησής του Όουζοτ έχει φιλοσοφικές αντιστοιχίες, κάθε παράγραφος βρίσκει ανταπόκριση σε ένα μείζον ζητούμενο της κοινωνιολογικής θεωρίας, της ανθρωπολογίας και εν γένει των μεγάλων ρευμάτων σκέψης με τα οποία αναμετρείται.

Ποιο είναι όμως το ακριβές αντικείμενο αυτής της φιλοσοφικής πρόζας; Από πού προέρχεται η στοχαστική μετωνυμία που μας προτείνει ο Όουζοτ; Σε τι συνίσταται η διηγηματική αυτή πολιτική και κοινωνική θεώρηση;

Πρόκειται για την –εκ πρώτης όψεως βαβυλωνία– παραβολή του Πύργου της Βαβέλ την οποία ο Όουζοτ αποδίδει και επαναλαμβάνει σε διάφορες θρησκευτικές και εγκόσμιες παραλλαγές.

Ο Όουζοτ εξαρχής ανοίγεται στο μυθολογικό-ανθρωπολογικό πλήθος των παραλλαγών της Βαβέλ. Με αφετηρία την παγίωσή της ως «βιβλικό μοτίβο», προχωρά αρκετά μακρύτερα από τη Βαβυλωνία της Γένεσης. Καταγράφει τις χρήσεις της Βαβέλ από τους αρχαίους Εβραίους και εν γένει από τον μονοθεϊστικό κόσμο, αλλά δεν ταυτίζει με αυτά όσα συμβολίζει ο μύθος. Ο βρετανός στοχαστής προβάλλει στη Βαβέλ μια «μυθολογική σταθερά» που επεκτείνεται πολύ πέραν της Βαβυλώνας και της θρυλούμενης αταξίας ως θεία τιμωρία της γλωσσικής πολλαπλότητας. Γι' αυτόν, έτσι όπως παραλλάσσει και αναδιαιτυπώνει το μύθο, η Βαβέλ απαντάται παντού. Σε όλες τις ηπείρους και σε όλες τις εποχές.

Πρόκειται για θεμελιώδη επιλογή του συγγραφέα χάρη στην οποία οδηγεί την ανάγνωση σε μια εκκοσμηκευμένη καταγραφή ενός μύθου στον οποίο αποδίδει εμβέλεια πολύ μεγαλύτερη της θρησκευτικής παραβολής και, ενδεχομένως, οικουμενικά χαρακτηριστικά. Για να ενισχύσει αυτή του την απόφαση, οι δικές του Βαβέλ απαλλάσσονται από την, καθιερωμένη στο δυτικό-χριστιανικό φαντασιακό, έκπτωση της κοινότητας των αλαζόνων. Η ασυνεννοησία της πολυγλωσσίας και το πλήθος των ετεροτήτων δεν έχουν εδώ το μονοπώλιο της ερμηνείας. Η Βαβυλωνία και η Βαβέλ είναι για τη χριστιανική κοινή ηθική μια θεία τιμωρία, μια ένθεη ποινή μέγιστης κοινωνικής δυσλειτουργίας. Είναι η κόλαση του επίγειου αμετάφραστου. Δεν βρίσκεται όμως εκεί ολόκληρο το νόημά της, σύμφωνα με τον βρετανό πολιτικό φιλόσοφο. Όπως το δείχνει ο Λέκκας στο δικό του ερμηνευτικό δοκίμιο, ο Όουζοτ υπερβαίνει τον ορίζοντα της μεταφυσικής τιμωρίας των υβριστών, προσπερνά την έννοια

της επικοινωνιακής κατάρρευσης μιας κοινότητας που παραβίασε τις αρχές του ένθεου οικοσυστήματός της. Και μας πηγαίνει σε κάτι πιθανόν βαθύτερο και, σίγουρα, πολύ συγκεκριμένο.

Στην πραγματικότητα, η Βαβέλ, μέσα από το ανάπτυγμα των μυθολογικών υποπεριπτώσεων της που μας προσφέρει η αφήγηση του Όουζοτ, οριοθετείται με ακρίβεια ως μια αυστηρή κριτική σε κάθε εκδοχή αυτού που στην επαναστατική νεωτερικότητα ονομάστηκε «έφοδος προς τον ουρανό». Στο στόχαστρο αυτής της απαισιόδοξης κρίσης θα βρεθούν στην πραγματικότητα όλες οι ιδεολογίες που πηγάζουν από το «πνεύμα του Διαφωτισμού», όπως το ονομάζει ο συγγραφέας, και τη ρασιοναλιστική του φενάκη.

Τα δεινά της σωτηριολογικής κινητοποίησης

Με άλλα λόγια, η Βαβέλ που μας παρουσιάζεται εδώ είναι η κοινή σειρά αντιφάσεων, αδιεξόδων και ενίοτε τραγωδιών που αναπόφευκτα προκύπτει σε όλες τις περιπτώσεις οργανωμένης ιδεολογικής προσπάθειας και συνολικής παρέμβασης πάνω στην ανθρώπινη εμπειρία.

Η προσπάθεια κατάκτησης του ουρανού, η απήφιστη φιλοδοξία της ισότιμης συνομιλίας των θνητών με «ανώτερες δυνάμεις», ιερές ή κοσμικές, ο σχεδιασμός και η κινητοποίηση για μια οριστική χειραφέτηση, η συντεταγμένη δράση για τη σωτηρία της ψυχής ή του έθνους, ή έστω για την υλική μας ευημερία, όλα αυτά, υπό την πένα του Όουζοτ, ενοποιούνται σε ένα στοιχειώδες πολιτικό και ανθρώπινο δράμα. Ένα δράμα που διαπερνά πολιτισμικές διαφορές, ιστορικές περιόδους και αντίπαλα ιδεολογικά σχέδια για να αποκτήσει την ιδιότητα του αρχετύπου. Γιατί ο Όουζοτ μπορεί να είναι επιφυλακτικός έναντι των νεωτερικών φιλοδογιών μιας επιστημονικής οργάνωσης της καθολικής μας χειραφέτησης, αλλά παραμένει εξίσου κριτικός με τις προνεωτερικές μορφές κοινωνικής οργάνωσης, με τις σωτηριολογικές τους αποφύσεις και με τις εξουσιαστικές τους σκηνοθεσίες. Αυτή η σωτηριολογική κινητοποίηση, εξάλλου, ενώνει όψεις της παραδοσιακής με τη σύγχρονη Βαβέλ. Η αγωνιώδης αναζήτηση της ατομικής

ΑΠΕ / ΜΠΕ

1981, Θεσσαλονίκη. Ο συγγραφέας με έντονη διπλωματική δράση για την ελληνική παροικία της Αιγύπτου συναντάται με τον γάλλο ποιητή Λουί Αραγκόν. Ήταν περίοδος που ο Μοσκόφ εκφραζόταν δημοσίως ως εκπρόσωπος του δυναμικού συντηρητικού ιδεολογικοπολιτικού ρεύματος της νεορθοδόξιας, που επιδίωκε να συνδυάσει τη χριστιανική τελεολογία με την κομμουνιστική, με συνδυετικό κρίκο και στις δύο την πίστη στην «καθ' ημάς Ανατολή». Το νεορθόδοξο ρεύμα, εντέλει, εγκλωβίστηκε σε στενά πνευματικά όρια μιας αντισυντηρητικής ηθικολογίας και εξέπεσε κατόπιν στην αντιδημοκρατική επίκληση κάποιας ενάρετης ενοριακής ζωής. Εκείνη που υποτίθεται ότι εξασφαλίζει η κοινοτιστική συμβίωση αντιστρέφοντας τη φθορά της ρωμαϊκής ουσίας, που τη λυτρώνει από τα δεινά του «φωταδισμού» της εθνικής δημοκρατικής συγκρότησης, του εκδυτικισμού και της καπιταλιστικής αλλοτρίωσης.

ευτυχίας και η αγοραία προσδοκία της υλικής ευημερίας που δείχνουν στην αφήγηση του Όουζοτ να στοιχειώνουν τις νεωτερικές Βαβυλωνίες είναι ουσιαστικά διολισθήσεις και παραλλαγές των αρχαίων –και αρχέγονων– κατασκευών για την κατάκτηση την επουράνιας πρόνοιας και σωτηρίας. Έτσι λοιπόν, ο συντηρητισμός του πόρρω απέχει από το να είναι αντιδημοκρατικός και σε καμία περίπτωση δεν θυμίζει την αντιδραστική αναζήτηση μιας επιστροφής σε κάποιο καθαγιασμένο Παλαιό Καθεστώς.

Ο μύθος της Βαβέλ για τον Όουζοτ, εξάλλου, δεν αντιπροσωπεύει την κριτική κάθε απόπειρας ανατροπής της τάξης του κόσμου. Δεν είναι το αυστηρό βλέμμα του θεού σε όποιον θίγει τον τρόπο με τον οποίο μόνος εκείνος κανοναρχεί τα επίγεια πράγματα και τη σχέση μας μαζί του. Όπως καθαρά φαίνεται και στο ερμηνευτικό

δοκίμιο του Λέκκα, η κριτική στις μεγάλες ουτοπίες, οι οποίες σε κάθε απόπειρα εφαρμογής τους οδηγούνται, μέσω της συγκέντρωσης εξουσίας που πετυχαίνει το μοντέρνο κράτος, σε μια προδιαγεγραμμένη δυστοπία, από τη μεριά του Όουζοτ έχει μια πολύ γενικότερη στόχευση και, σίγουρα, ένα πεδίο θεωρητικής αμφισβήτησης ευρύτερο από εκείνο που θα πίστευε κανείς ότι προσδιορίζεται από την εποχή στην οποία ο Όουζοτ αναπτύσσει τη σκέψη του. Πιο συγκεκριμένα, η συντηρητική κριτική στους μεγάλους πολιτικούς σχεδιασμούς της χειραφέτησης και στη δυστοπική τους κατάληξη δεν εξαντλείται στην κομμουνιστική τους εκδοχή. Όλες οι εφαρμογές των μεγάλων αφαιρέσεων αποτελούν κατά τον βρετανό συντηρητικό περιπτώσεις μιας προδιαγεγραμμένης καταστροφικής κατάληξης. Όπως τα σημειώνει και ο Λέκκας, η προ-

σέγγιση του Όουζοτ διαπερνά τα καθιερωμένα ιδεολογικά διαμερίσματα που χωρίζουν τη συντήρηση από την πρόοδο, ενώ, όπως ήδη αναφέραμε, αντιμετωπίζει με τον ίδιο τρόπο τις κρίσιμες αυτές περιοχές της ανθρώπινης εμπειρίας, είτε τις συναντούμε στις παραδοσιακές είτε στις μοντέρνες κοινωνίες.

Η κριτική στις σύγχρονες ευδαιμονιστικές ουτοπίες

Γι' αυτό και η παραβολή της Βαβέλ που κάνει ο Όουζοτ –έτσι όπως μας βοηθάει ο Λέκκας να τον διαβάσουμε– δεν αφορά μόνο όσες εφαρμοσμένες πολιτικές ουτοπίες συνεχονται από ιδεολογία, κομματική οργάνωση και κρατική εξουσία, αλλά και πιο πεζές και σύγχρονες μορφές εγκόσμι-ας φιλοδοξίας. Αντικείμενο της κριτικής του είναι λοιπόν και οι (μετα-)μοντέρνες εκδηλώσεις της «εφόδου στον ουρανό». Η έκπιωτη επιθυμία πλουτισμού, η ματαιωμένη προσδοκία σταδιοδρομίας στο στίβο της υπερφιλελεύθερης εμπορικής επιτυχίας, ο αδιέξοδος δρόμος μιας αγοραίας ζωής που στερείται νοήματος είναι νήματα της καπιταλιστικής εμπειρίας – που, με τη σειρά της, υπόκειται και αυτή στο δράμα της Βαβέλ.

Η ατομοποιημένη επιθυμία, διαποτισμένη από τις γενικότερες της συλλογικής ευημερίας ή από τη μεταφυσική της «επιδίωξης της προσωπικής ευτυχίας», έρχεται και αυτή αντιμέτωπη με την πρακτική πλευρά της πραγματικότητας. Υπόκειται στην οδύνη της αυθεντικής εμπειρίας, εκείνης που συναντά όποιος φτιάχνει παλάτια και πύργους στην άμμο – ή τον ίδιο τον Πύργο της Βαβέλ.

Υπαρξιακός συντηρητισμός

Έτσι, ο πολιτικός στοχασμός του Όουζοτ, στον οποίο μας οδηγεί διακριτικά ο Λέκκας, θα αποκτήσει έναν ακόμα βραχίονα, μια εναλλακτική εκβολή υπαρξιακού τύπου που αφορά πολύ περισσότερο τον σύγχρονο πολίτη-καταναλωτή παρά τους παλαιότερους ιδεολόγους-πιστούς. Στο σημείο αυτό αποκαλύπτεται πως ο ανθρωπολογικός συντηρητισμός, η αντι-ιδεολογική φιλοσοφία του Όουζοτ, μπορεί να διαβαστεί και ως ένα είδος παθητικής βιοθεωρίας και, εντέλει, να σχετιστεί με τα στοιχειώδη σωματίδια ενός στο-

χασμού περί προσωπικής (ή και θρησκευτικής) ηθικής. Ακόμα πιο ενδιαφέρον είναι ότι ο Όουξοτ, σε αυτά τα πυκνά του δρομολόγια μεταξὺ κριτικής στη θρησκεία και στην εγκόσμια πολιτική ματαιοδοξία, ανάμεσα στα ίχνη της «ενδιάμεσης χριστιανικής ηθικής» και στη σκληρή απομάγευσή του (μετα)μοντέρνου ανθρώπου, οδηγείται σε μια αιώνια και υπερ-ιστορική Βαβέλ. Εκείνη που μεταγράφει –συνειδητά ή ασυνειδητά στον Όουξοτ– το ζεύγμα: επιθυμία-μταίωση. Είτε αυτό προέρχεται από την ντυρκεμική κοινωνιολογία, είτε από τη φρουδική ψυχολογία, είτε από την ίδια την ιστορία της πολιτικής σκέψης που τόσο καλά γνωρίζει.

Αυτό το ζεύγμα (ή μήπως ζεύγος;) της επιθυμίας με τη μταίωση είναι τελικά εκείνο που, θεματολογικά και αναλυτικά, διατρέχει ολόκληρο το παραμύθι της Βαβέλ κατά Όουξοτ. Και αυτό είναι που τον προσδίδει μεγάλη εμβέλεια, που το καθιστά, εκτός από αδιέξοδο πολιτικό εγχείρημα, και σύγχρονο τραγικό μύθο. Έως εδώ να βρίσκεται και η εξήγηση που αυτό το φιλοσοφικό διήγημα, πλαισιωμένο από το δοκίμιο του Λέκκα, φαίνεται τελικά να ανήκει σε εκείνα τα βραδύκανστα βιβλία που επηρεάζουν τον αναγνώστη τους αρκετό καιρό μετά την πρώτη συνάντησή μαζί του και που έχουν την αρετή να σε κάνουν να το περιγράφεις ως «ένα βιβλίο που με επηρέασε σε βάθος χρόνου».

Το συγκεκριμένο έργο έρχεται έτσι στην ελληνική βιβλιογραφία (και στην ελληνική δημόσια σφαίρα) όχι τόσο να ανοίξει ένα πεδίο κανονιστικού συντηρητισμού ή πολεμικής αναμέτρησης με τα προοδευτικά και ρασιοναλιστικά μας αυτονόητα (είτε αυτά προέρχονται από τις αριστερές ιδεολογίες της χειραφέτησης είτε από τον ατελή πραγματισμό ενός τεχνοκρατικού φιλελευθερισμού), όσο να καλλιεργήσει την έλλογη, πολιτική –μα και υπαρξιακή– αμφιβολία απέναντί τους. Τέτοιες πνευματικές εργασίες θα ήταν σίγουρα πολύ χρήσιμες στα πρώιμα μεταπολιτευτικά χρόνια, μα και πιο πέρα απ' αυτά. Τότε που τα προοδευτικά ιδεολογικά σχήματα, είτε στην αριστερή εξισωτική είτε στην εκσυγχρονιστική φιλοευρωπαϊκή εκδοχή τους, κατίσχυαν κάθε πιθανού σκεπτικισμού. Βασίμως όμως μπορούμε να υποθέσου-

με ότι σήμερα, που η δυναμική αυτών των ιδεολογιών υπό το βάρος κρίσεων, απειλών και πολέμων (αυτό που προσφώνως έχει ονομαστεί και «επιστροφή του τραγικού μέσα στην Ιστορία») έχει καμφθεί, σήμερα που τα προοδευτικά θέσφατα είτε διαβρώνονται από τους αντισυστημικούς λαϊκισμούς ή από έναν ευτελή συντηρητισμό που φέρνει περισσότερο σε ακροδεξιό ριζοσπαστισμό παρά σε οτιδήποτε άλλο, ένας λόγος σαν του Όουξοτ αξίζει να ακουστεί. Ίσως μάλιστα τώρα να μπορεί να ακουστεί στ' αλήθεια. Ωστόσο, πέραν της ανησυχητικής επικαιρότητας της αντι-προοδευτικής σκέψης στην οποία ο λελογιζόμενος συντηρητισμός του Όουξοτ μπορεί να προσφέρει γόνιμες δημοκρατικές εναλλακτικές προτάσεις, πολύ πιο πειστικές από τη ριζοσπαστική αριστερή εναντίωση σε αυτήν, αξίζει να ακολουθήσουμε αυτό το νήμα και για έναν ακόμη λόγο.

Εκτός από τη βαθύτερη κοινωνιολογική και υπαρξιακή αξία του συντηρητισμού του Όουξοτ στην οποία αναφερθήκαμε ή στην αμιγή πολιτική της λεπτότητα που μόλις τώρα εξετάσαμε, όπου η πρώτη έρχεται να φωτίσει κριτικά τις εντάσεις του σύγχρονου νάρκισσου και η δεύτερη να αντιπαρεταθεί με τις τρέχουσες εκδηλώσεις αντι-προοδευτισμού, υπάρχει και μια ακόμα χρησιμότητα στην προσέγγισή του Όουξοτ. Ο λόγιος, υπαρξιακός συντηρητισμός της αμφιβολίας του Όουξοτ μπορεί σήμερα να αξιοποιηθεί για τη συγκρότηση ενός πνευματικού πλέγματος

που, χωρίς να υπερασπίζεται κάποιον ιδανικό δυτικό τρόπο ζωής, χωρίς να εξιδανικεύει τη δύσκολη ιστορία της δυτικής κυριαρχίας και χωρίς να ιεροποιεί τον αξιακό κώδικα της φιλελεύθερης δημοκρατίας θα λειτουργεί ως αμυντικός βιότοπος στην κουλτούρα της ακύρωσης, στην woke χρησιμοποίηση και στην αντι-αποικιακή ενοχοποίηση των δημοκρατικών-εθνικών κοινωνιών της Ευρώπης. Πράγματι, έχει λόγο ύπαρξης ένας σύγχρονος, ήπιος συντηρητισμός που αυτοπροστατεύεται από τις αντιφάσεις του κανονιστικού λόγου, ένας συντηρητισμός που θα επερωτά τις ουτοπίες του σήμερα χωρίς να υπερασπίζεται ένα τετελεσμένο χτες. Η παραβολή της Βαβέλ, όπως τη διαβάσαμε εδώ, πλουτίζει το καχύποπτο βλέμμα εκείνου που δεν εξεγείρεται αλλά ούτε και γοητεύεται από τις ανθρωπολογικού τύπου μεταμορφώσεις του δυτικού κόσμου που επιχειρούν οι στρατευμένες πρωτοπορίες και οι παγκοσμιοποιημένες ελίτ. Εκείνες που έχουν αναλάβει την «αποστολή» της νέας ηθικής μας αναμόρφωσης και την επικράτησή ενός νέου μοντέλου ανθρώπου. Ο λειτουργικός και στοχαστικός συντηρητισμός μπορεί να είναι αυτός που θα προστατεύσει τις αρχές της ελευθερίας, της εκκοσμίκευσης και τα αγαθά της νεωτερικής κοινωνίας απέναντι στην εκστρατεία σχετικοποίησής τους από τους θιασώτες του πολιτισμικού σχετικισμού και τους ουσιοκράτες της ταυτοτικής πολιτικής.

Στο θέμα της θέσης της θρησκείας στη ζωή των ανθρώπων, στο ζήτημα της γυναικείας αυτονομίας έναντι κάθε ένθεης και παραδοσιακής αυθεντίας, στο πεδίο της αντιπαράθεσης για το πώς πρέπει να γράφεται σήμερα –που αναθεωρούνται επί το δημοκρατικότερον τα παλαιά στερεότυπα– η ιστορία και σε άλλα πολλά, όπως η μεγάλη διαμάχη ανάμεσα στην binary και στην fluid φυσιοκρατία περί ταυτότητας, η βαβυλωνία παραβολή του Πύργου της Βαβέλ μπορεί να λειτουργήσει ως προειδοποίηση και ως αμυντική καθοδήγηση του υπάρχοντος μπροστά στους νέους ορθοπολιτικούς ολοκληρωτισμούς που αναδύονται.

Εντέλει, ένας τέτοιος συντηρητισμός, επιφυλακτικός έναντι και του ιδεολογικού του εαυτού αλλά απολύτως απαισιόδοξος για κάθε έλλογη, επιστημονικοφανή και χειραφετητική μελλοντολογία (ειδικά όταν αυτή αφορά την post-human και a.i. τεχνολογία) θα μπορούσε να αντιπαρεταθεί στις προσπάθειες αντιστροφής της δημοκρατικής φιλελεύθερης νεωτερικότητας. Είτε αυτές γίνονται στο όνομα ενός νέους εθνικιστικού και παραδοσιοκρατικού αυταρχισμού είτε μέσα από την αντιαποικιακή ιδεολογία της ακύρωσης και τον κοινοτισμό των ιδιαίτερων ταυτοτήτων που κομίζει. Και μαζί με αυτή την ενίσχυση μιας συντηρητικής γεωγραφίας των πολιτικών συναίσθημάτων, ο ιδιότυπος συντηρητισμός της Βαβέλ μπορεί να επιστρατευτεί για την προφύλαξη από τις αγορές και τις τεχνολογικές ουτοπίες που επιβάλλονται κυριαρχικά πάνω στη ζωή διασπώντας κάθε προηγούμενη κοινωνική συμφωνία. Η επιβολή του φτηνού αεροπορικού ναύλου σε συνδυασμό με το Airbnb την προηγούμενη δεκαεπταετία, με την κοινωνική καταστροφή που προκάλεσε στις μεγάλες μητροπόλεις και τα ταξικά χάσματα που άνοιξε, υπήρξε τέτοια περίπτωση τεχνολογικού πραξικοπήματος που εξυπηρετήθηκε τόσο από το νεοφιλελεύθερο ιδεολόγημα μιας άκοπης ελεύθερης ζωής και πρόσβασης όσο και από τις αριστερές προσομοιώσεις εναλλακτικού βίου και κοσμοπολίτικης φλανέρι. Η δημοκρατική πόλη των κατοίκων της άξιζε κάποια υπεράσπιση, είχε δικαίωμα στην επιβίωσή ή, έστω, στη συντήρησή της. ■

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Padelis Lekas, *Marx on Classical Antiquity: Problems of Historical Methodology*, Palgrave Macmillan, Λονδίνο 1988

Παντελής Ε. Λέκκας, *Η εθνικιστική ιδεολογία. Πέντε υποθέσεις εργασίας στην ιστορική κοινωνιολογία*, Παπαζήση, Αθήνα 2011 (πρώτη έκδοση, Μνήμων 1992)

Παντελής Λέκκας, *Αφαίρεση και εμπειρία. Μια φορμαλιστική θεώρηση του ιδεολογικού φαινομένου*, Τόπος, Αθήνα 2013

Παντελής Λέκκας (επιμ.), *Ιστορική κοινωνιολογία. Όραμα και μέθοδος*, μετάφραση: Σπ. Μαρκέτος, Παπαζήση, Αθήνα 2011 (πρώτη έκδοση, Κατάρτι 1999)

Elie Kedourie, *Εθνικισμός*, μετάφραση: Σπ. Μαρκέτος, Παπαζήση, Αθήνα 2017

Μάικλ Όουξοτ, *Διαλέξεις για την ιστορία της πολιτικής σκέψης*, μετάφραση, επίμετρο: Παντελής Λέκκας, Τόπος, Αθήνα 2020